

Osmanlı Taşra Belediyelerinde Bütçe Krizi: “Rüsûm-ı Erbaa Örneği” Budget Crisis in Ottoman Provincial Municipalities: “Rüsûm-ı Erbaa (Four Types of Tax Revenues) Example”

Şeyhmus Bingül*

Özet

Bu çalışmada, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kurulmaya başlanıp özellikle I. Meşrutiyet döneminde sayıları giderek artan taşra belediyelerinin işlevleri ele alınmıştır. Bu işlevlerin çerçevesini ise rüsûm-ı erbaa (hayvan, zebhiye, kantar, kile) olarak bilinen ve mal ve eşya alım satımından alınan vergi gelirlerinin belediye çalışmalarına etkisi oluşturmaktadır. Bu vergiler, hazineye ait iken belediyelerin kalkınması amacıyla buralara devredilmiş fakat daha sonra Osmanlı devlet maliyesinin maruz kaldığı buhranlardan dolayı belediyeler ile hazine arasında paylaştırılmıştır. Taşra belediyelerinin temel vazifelerinden olan imar-bayındırlık, temizlik, sağlık ve sosyal yardım uygulamaları gibi alanlarda kullanılan belediye gelirleri mevcut ihtiyaçları karşılayamadığından rüsûm-ı erbaanın tümünden belediyelere devri hususunda yoğun bir talep olmuştur. Ülkenin batısından doğusuna kadar birçok bölgeden yapılan bu talepler belediyelerin ayakta kalmasının aracı olarak görülmüştür. Fakat maliyenin içinde bulunduğu durumdan ötürü bu talepler reddedilmiştir. Bu da taşra belediyelerinin birçok hizmeti yerine getirme hususunda geri kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı arşiv vesikalarının esas alındığı bu çalışmada, ilgili vergi gelirlerine yönelik taleplere ilişkin süreç ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belediyecilik, Taşra, Rüsûm-ı Erbaa, Temizlik, Sağlık

Abstract

In this study, the functions of the provincial municipalities, which started to be established with the 1864 Vilayet Law and the number of which gradually increased during the First Constitutional Era, were discussed. The framework of these functions is the effect of the tax

* Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muş, bingul.dtcf@gmail.com

revenues known as rüsûm-ı erbaa (four types of tax revenues) and gained from the sale and purchase of goods and property, on the municipal activities. These taxes were transferred to the municipalities for their development while they formerly belonged to the treasury, but they were shared between the municipalities and the treasury due to the crises that the Ottoman state finance was exposed to. Since the municipal revenues used in areas such as zoning-public works, cleaning, health and social assistance practices, which were the main duties of the provincial municipalities, could not meet the needs then, an intense demand for the transfer of the rüsûm-ı erbaa (four types of tax revenues) to all municipalities emerged. These demands from many regions, from the west to the east, were considered as a means of sustaining the municipalities. However, the requests were rejected because of the financial situation, which caused the provincial municipalities to lag behind in providing many services. In this study, which is based on the Ottoman archive documents, the process of those demands regarding the related tax revenues was discussed.

Keywords: Municipalism, Province, Rüsûm-ı Erbaa, Cleaning, Health

Giriş

Kırım Savaşı'nın İstanbul'da bürokratik ve askeri hareketliliği tetiklemesiyle modern ve düzenli kent yaşamına dair ihtiyaçların artması üzerine, 1854'te Şehremaneti adı altında kurulup daha sonra Paris usulüyle geliştirilen ilk modern belediyeçilik örneği, 19. yüzyıl Osmanlı idari yapılanmasının temel yapı taşlarından birini teşkil etmiştir. İmar, bayındırlık, sağlık, temizlik ve sosyal yardım uygulamaları başta olmak üzere birçok alanda hizmet veren modern belediyelerin taşradaki örgütlenmesi ise 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile mümkün olmuştur. Mithat Paşa'nın Tuna ve Bağdat idareciliği döneminde etkili ve verimli sonuçlar alınmasıyla 1867'den itibaren belediyeçiliğin tüm Osmanlı kentlerinde yaygınlaştırılmasına giden kapı aralanmıştır. Çeşitli nizamname ve kanunlara tabi bir şekilde gelişen belediyeçiliğin asıl kurumsallaşma dönemi ise II. Abdülhamid dönemine denk gelmektedir. Kanun-i Esasi'nin de etkisiyle İstanbul ile taşra vilayetleri için çıkarılan kanunlar peyderpey hayata geçirilmiş ve belediyeçilik tanımına giren işler dolayısıyla topyekûn bir kalkınma programı benimsenmiştir.

Mülki idarenin modern hukuk devleti aygıtları arasında paylaşılması ve yeniden düzenlenmesi itibarıyla kıymete haiz olsa da belediyeçilik, imparatorluğun bütün topraklarında aynı etki ve verimlilikte hayata geçirilememiştir. Daha çok liman ve ticaret kentleri ile özdeşleşen bu kurumdan verim alınması, vilayetlerin ve hazinenin içinde bulunduğu mali nitelik ve idarecilerin tutumuyla doğrudan ilgilidir. Tanzimat'tan beri arzulanan merkezi devlet anlayışının hakimane bir şekilde tüm topraklarda sağlanamaması ve hatta

birçok toprak parçasının elden çıkması bu süreci derinden etkilemiştir. Zira II. Abdülhamid döneminde Balkan coğrafyasının büyük bir kısmı Rus Harbi dolayısıyla elden çıkmış, iç bölgelerden güney ve şark vilayetlerine varan geniş bir saha ise Berlin Antlaşmasını müteakip gelişmelerin etkisinde kalarak iç ve dış siyasetin gündemini meşgul etmiştir. Dolayısıyla modern ve merkezi devlet anlayışının ana üssü konumundaki İstanbul dışında kalan büyük bir coğrafya hem uzaklığın verdiği dezavantaj hem de buradaki siyasal ve sosyal olayların etkisiyle kurumsal gelişmelere biraz daha kapalı bir konumda kalmıştır.

Osmanlı taşra belediyelerinin işlerliğini zora sokan başlıca sorunlarından biri bütçelerin nitel ve nicel değerleriydi. Belediyelerin büyük bir çoğunluğunda gelir ve giderler birbirini karşılayamayacak derecedeydi. Gelir ve giderler belediyenin bulunduğu bölgenin mali kaynaklarına göre değişmekteydi. Söz gelimi hayvancılık, tarım, sanayi, özel işletme gibi unsurlar bütçelere ait gelir ve gider kalemlerini belirlemekteydi. Bu çalışmaya söz konusu edilen ve kantar, kile, hayvan ve zebhiye adı altında “rüsûm-ı erbaa” şeklinde kavramsallaştırılan vergiler bazı dönemlerde neredeyse bütün belediyelerin temel gelir kaynakları arasında zikredilmektedir. Fakat 1875 Moratoryumu ve ardından kurulan 1881 Duyun-u Umumiye İdaresi gibi gelişmeler, maliyeyi zor duruma soktuğundan bu gelirlerin bir kısmı belediyelerden alınarak hazineye aktarılmıştır. Bu yüzden vergilerin tamamen belediyeye tahsis edilmesi hususunda ülkenin muhtelif bölgelerinden yüzlerce şikâyet ve talep yapılmıştır. Belediyelerin bu taleplerinde sağlık ve temizlik başta olmak üzere birçok beledi hizmetin yerine getirilemediği dile getirilmiş ve hükümet, çözüm bulması hususunda zorlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Osmanlı arşiv vesikalarından hareketle bu şikâyet ve taleplerin belediye bütçelerine etkisi incelenmeye tabi tutulmuştur.

1. Osmanlı Taşra Belediyelerinin Gelişim Süreci ve Belediyelerin Gelir-Gider Kaynakları

Tanzimat döneminde hayata geçirilen merkezileşmeye dönük modernleşme çabaları Osmanlı kentlerinde yeni bir düzenin kurulmasını tetiklemiştir. 19. yüzyıl boyunca yaşanan nüfus artışı, salgın hastalıklar, ulaşım ve haberleşme alanındaki yenilikler ile Kırım Harbi vesilesiyle İstanbul’da bulunan diplomatik ve askeri yabancı nüfusun ihtiyaçlarının da etkisiyle ilk modern belediyeçilik örneği Şehremaneti adı altında İstanbul’da kurulmuştur.¹ Şehremaneti, İslam şehirlerinde temeli hisbe teşkilatına dayanan ve Osmanlı klasik döneminde kadılık ve vakıf müesseseleri vasıtasıyla yürütülüp 1827’de İhtisap Nezareti’nin² kurulmasıyla geliştirilen belediyeçilik faaliyetlerinin

¹ Ali Akyıldız, “Şehremini”, *TDV İA*, Cilt: 38, 2010, s. 459-461.

² Cengiz Kallek, “Hisbe”, *TDV İA*, Cilt: 18, 1998, s. 133-143.

Tanzimat dönemi itibariyle ihtiyaç duyulan kurumsallaşmanın en modern şekillerindendir.³

İstanbul'da kurulan Şehremaneti, şehremini ve şehir meclisi adı altında iki organa sahip olup şehremini ve meclis üyeleri, Babıali'nin önerisi ve padişahın da onayıyla atanmaktaydı. İlk kurulduğu zamanlarda fonksiyonları sınırlı tutulan şehremaneti, şehrin işesi, temizlik, fiyat kontrolü, esnaf denetimi ve vergi tahsili gibi işlerden sorumlu tutulmuştu.⁴ Fakat şehremaneti, hiçbir etkin faaliyet yürütememiş ve göstermelik toplantı ve teftişlerin ötesine geçememiştir. Bunda şehir meclisini teşkil eden ahali ve esnafın beledi işlerde muktedir olamamalarının etkisi büyüktü. Bu yüzden başarısız deneyimin üstesinden gelmek için 1855'te İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, Müslim ve gayrimüslim bilirkişilerden oluşturulmuş ve hükümetin belediyeçilik hususunda danışma organı vazifesini üstlenmiştir. Böylece 1858'de Galata ve Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye⁵ ismiyle Paris usulünde bir sistem geliştirilmiştir. Dairenin reis ve üyeleri Babıali tarafından tayin edilmekteydi. Daire, temizlik, imar, teftiş gibi ana işlerden sorumlu tutulmuş ve uygulamada işletmeci belediyeçiliğin de ilk örneğini vermiştir. İstanbul'da örnek teşkil eden bu daire ihtiyaca göre giderek büyümüş ve zamanla daire sayısı da arttırılmıştır. 1868'de İstanbul'un bütünün on dört daireye ayrılması kararlaştırılmış ve Şehremaneti yeniden düzenlenmiştir. Fakat mali ve bürokratik hususlar İstanbul'daki belediyeçiliğin 1877 Dersaadet Belediye Kanunu'na kadar Altıncı Daire'nin hizmet kapsamında kalmasını gerektirmiştir.⁶ Bu ise Beyoğlu merkezli yürütülen belediyeçilik vasıtasıyla buranın, şehrin modernleşen yüzünü temsil etmesini de sağlamıştır.⁷

İstanbul'da Şehremaneti kurulduğunda buraya ait bir bütçe kalemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat emanetin bütçesi ve gelir kaynakları yetersiz ve gerçek olmayan kaynaklardan oluşmaktaydı. Üstelik şehremaneti kendine ayrılan gelir kaynaklarından yeterli ve düzenli bir şekilde istifade etmekten de mahrumdu. Şehremaneti Nizamnamesi, gelir kaynakları ve bütçeye dair bir hüküm içermediğinden Babıali'nin günü birlik verdiği ödenekle ayakta durmaktaydı. Başlangıçta hükümetin maksadı şehrin düzenlenmesi ile ilgili

³ İlber Ortaylı, "Belediye", *TDV İA*, Cilt: 4, 1992, s. 398-399.

⁴ Tarkan Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Yayına Hazırlayanlar: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 136.

⁵ Altıncı Daire-i Belediye için ayrıca bkz. Tarkan Oktay, "Tanzimat Dönemi İstanbul'da Bir Belediye Örgütlenmesi Örneği: Altıncı Daire-i Belediye", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Öneri*, 15/4, 2001, s. 157-166.

⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Maballî İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 139-163.

⁷ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, 10/2, 1977, s. 95.

işlerin devlet işlerinden ayrılmasına yöneliktir. Fakat taşrada olduğu gibi burada da kentsel altyapı inşaatı ve beledi işler merkezi hükümet tarafından yürütülmüştür. Altıncı Daire kurulduğundan ise İstanbul belediyesi biraz daha ayrıcalıklı gelir kaynaklarına sahip olmuştur. Dairenin gelir kaynakları arasında hane ve dükkânların aydınlatma ve temizlik resmi, kontrato harcı, esnaftan alınan mizan resmi, bina tamir ve ruhsatiye harcı ve emlak vergisi gibi kalemler bulunmaktaydı.⁸

Başkent İstanbul'da çeşitli düzenlemelerle geliştirilmek istenen belediyeçilik sisteminin taşraya yansması 1864'te uygulamaya konan Tuna Vilayet Nizamnamesi ile mümkün olmuştur. 1867'de bütün Osmanlı taşrasında uygulamaya konan ve 1871'de yeniden düzenlenen nizamname, her kaza ve liva merkezinde birer belediye dairesi kurulmasını kapsamıştır. Fakat pratikte her kaza ve liva merkezinde belediye dairelerinin kurulması mümkün olmamıştır. Daha çok liman ve ticaret kentlerinde kurulan belediye dairelerinin ülkenin orta ve doğu kesimlerinde kurulması uzun soluklu bir dönem gerektirmiştir. Tuna bölgesindeki bazı şehir ve kasabalar, Doğu Akdeniz'in liman şehirleri, Mezopotamya ve Suriye'nin başlıca merkezlerinden Bağdat, Şam, Beyrut gibi şehirlerle Anadolu'daki bazı büyük şehirler dışında belediye, hayati öneme sahip sorunların çözüm mercii olarak görülmemiştir. Buradaki geleneksel ekonomik ve sosyal hayat için öneme haiz görülmeyen belediye, ayrıca zengin olmayan bu şehirler için yeni vergilerin konması anlamına da gelmekteydi.⁹

Mithat Paşa'nın Tuna vilayetindeki başarılı deneyimleri sonucunda¹⁰ belediyeçilik faaliyetlerinin diğer Osmanlı kentlerinde yaygınlaştırılması için 1868'de bir emirname yayınlanarak ilgili idarecilere iletilmiştir. Buna göre şehir ve kasabalarda kurulması planlanan belediye meclislerine kantar, şinik¹¹, dellaliye¹², panayır ve arziye gibi vergi kalemlerinin devredilerek bu meclislere hükümet konağı, köprü ve karakol gibi hükümet binalarını tamir ve yapım masrafı yüklenmesi tertip edilmişti. Bu maksatla Suriye vilayetine bağlı liva merkezlerinin tamamında ve kaymakamlık bulunan kazaların bir kısmında belediye meclisleri kurularak Tuna Vilayet Nizamnamesi hükümlerine uygun bir

⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 137-150.

⁹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 172.

¹⁰ Bekir Koç, "Mithat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği", *Kebikeç*, 18, 2004, s.407-415; Bekir Koç, "Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Mithat Paşa", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4, 2017, s. 55-69.

¹¹Eski bir hacim ve alan ölçüsüdür. Osmanlı'daki kentlere göre değeri değişebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Şinik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:39, 2010, s. 169-170.

¹² Osmanlılarda bir haberi duyurmak veya ticari sahada alıcı ve satıcı arasında uzlaşmayı sağlamakla görevli ve dellal olarak nitelendirilen kişiler üzerinden tahsil edilen vergidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hallaçoğlu, "Dellal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1994, s. 145-146.

şekilde memurlar görevlendirilmişti. Buradaki belediye meclislerinin gelirleri tahriri tamamlanmış olup hükümet tarafından belediyelere devredilen vergilerden oluşmaktaydı. Fakat gelir yetersizliğinden dolayı uygulamadan kısa sürede verim alınamamış ve ek gelirlere ihtiyaç duyulmuştur. Suriye vilayeti idarecilerinin aktarımına göre mevcut gelirler bina yapım onarımı ile hastane, mektep ve islahane gibi kurumların tesisi için son derece yetersizdi. Yine de uygulamadaki bu ilk örneklerden birini teşkil eden Suriye'ye tabi Beyrut gibi kentlerde belediyelere kalkınma politikası itibariyle büyük önem atfedilmiştir.¹³ Zira Beyrut da dâhil Osmanlı liman kentlerinin bir kısmı asıl belediyeçilik faaliyetlerinin yürütülebildiği yerler arasındadır.¹⁴

1877'de çıkarılan Vilayat Belediye Kanunu'nun üçüncü maddesi belediyelerin görev tanımını geniş bir şekilde belirliyordu. Buna göre belediyeler, inşaat, yol, kaldırım, su kanalları, lağım gibi onarım işleri, pazar ve çarşı denetimi ile buralardaki malların fiyatlarının kontrolü gibi alışveriş işleri, lokanta, kahvehane, gazino, tiyatro, canbazhane, panayır ve sahil gibi toplu kamuoyuna açık mekanların düzeni ve denetimi, tartı ve ölçü aletlerinin doğru kullanımının sağlanması, ekmek fiyatının kontrolü, sokak ve caddelerin temizliği, yangınlara karşı tulumbacı bulundurma, yetim ve kimsesizlerin tedavisi, muhtaçların kollanması, dilencilik yapıp fiziki şartları uygun olanların istihdamı gibi geniş çerçevede bir sorumluluğa sahipti. Aynı kanununun on dokuzuncu maddesi ise belediyelerin söz konusu işleri yapabilmelerinin finansmanına yönelikti. Buna göre belediyelerin gelirleri şu şekildeydi: devletçe tahsis olunan vergiler, irade-i seniyye ile devredilecek vergiler, yol, köprü ve geçit gibi yapıların yapım işlerine ayrılan ödenekten arta kalan bütçe, nakdi cezalar, kantar, çeki, kile, kontrato ve hayvan alım satımından alınan rüsumat-ı ihtisabiyye ile belediyey yapılacak bağışlar.¹⁵

Birçok kentte belediyeler birtakım vergileri toplayan birer kurum olmaktan öteye geçememiş, bazı yerlerde ise meclis üyelerinin isimleri yolsuzluklarla anılmıştır.¹⁶ Buna rağmen, Tanzimat Fermanı ile merkezi bir yönetim anlayışıyla yeni baştan düzenlenen ülke idaresinin yerel yönetimler bağlamında hayata geçirilen bir unsur olarak belediyeler, dönemin kanunlaştırma alanında atılan mühim adımlarından biridir. Başta İstanbul olmak üzere bütün ülkede kurulan

¹³ CDA. ŞD. 2269/4, 12 R 1285 (2 Ağustos 1868). Belgelerin orijinallerinde bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA.) rumuzu devlet arşivlerinin isim değiştirmesinden dolayı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA.) şeklinde kullanılmıştır.

¹⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 180-186.

¹⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 582-587.

¹⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 277-278.

belediyeler vasıtasıyla, 19. yüzyılın Osmanlı kenti mimarisi, beledi işleri, ulaşımı, sokakları ve yollar ile yeni baştan vücut bulmuştur.¹⁷

2. Rüsûm-ı Erbaa'nın İçeriği ve Tahsil Yöntemi

Taşrada kurulan belediyelerin gelir kalemlerinin düzenlenmesi ve bu vesileyle beledi hizmetlerin artırılması için belediyeciliğin asıl kurumsallaşma dönemi olan 1880'li yıllarda çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Rüsûm-ı erbaa olarak nitelendirilen kantar¹⁸, kile¹⁹, hayvan²⁰ ve zebhiye²¹ türündeki dört vergi kaleminden tahsil edilen gelirler başlangıçta hazineye aitken belediyelerin etkin bir hale getirilme çabaları çerçevesinde bunlar, belediye gelirlerine dâhil edilmiştir. Fakat hazinenin içinde bulunduğu mali buhranın üstesinden gelmek maksadıyla birtakım tedbirler alınmış ve belediye gelirleri hususunda düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre bu vergilerin gelirleri 1886'da hazine ve belediyeler arasında yarı yarıya taksim edilmiştir.²² 1886'da merkezi hükümetin böylesi bir karar almasında 93 Harbi'ni müteakip dönemde artan siyasal çalkantıların ve ardından kurulan Duyun-u Umumiye'nin etkisi mevcuttur. Daha sonra bu gelirlerin tamamı yeniden belediyelere devredilse de uzun bir müddet belediyeler, bu gelirlerin kısmi yoksunluğundan dolayı hükümete sayısız şikâyet ve talepte bulunmuştur. Dolayısıyla bu gelirler, belediyelerin bütçe yönetim politikasını belirlemiş ve oldukça geri olan taşra belediyelerinin gelişim seyrini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Rüsûm-ı erbaa içerisinde tahsil edilme hususunda yazışmalara en çok yansıyan kalemler kantar ve kiledir. Bu yüzden hükümet, kısa aralıklarla bu vergilerle ilgili birçok düzenleme yapmıştır. Hükümetin aldığı kararlar çerçevesinde vilayetlerde uygulanan usuller denetlenir ve kanun çerçevesinde kalınması sağlanırdı. Fakat belirlenen usullerin her yerde aynı etki ve düzende

¹⁷ Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

¹⁸ Eski bir ağırlık ölçüsüdür. Osmanlılarda şehirlere göre ölçüsü değişmekle birlikte Tanzimat döneminde bir kantar yüz kilograma denk gelecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kantar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, 2001, s. 317-320.

¹⁹ Kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçektir. Osmanlılarda şehirlere göre ağırlık karşılığı değişmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kile", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, 2002, s. 568-571.

²⁰ Canlı hayvan alım satımından alınan vergidir. Bac-ı hayvan rüsûmu olarak da zikredilmiştir. Bac-ı hayvan rüsûmu için bkz. Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 155.

²¹ Hayvan kesiminden alınan vergidir. Zebh ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, "Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, 1998, s. 81-85.

²² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Yayına Yönetmeni: Cengiz Özdemir, Cilt:1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 350-351.

uygulanamadığı görülmüştür. Özellikle verginin tahsilinde mahalli farklılıklar ortaya çıkabilmiştir.²³ 1880 tarihli bir emirnameyle miri kantar kullanımının zorunluluğu kaldırılmışsa da yapılan talepler ve hazinenin zarar görmesi sonucunda bu karar gözden geçirilmiştir.²⁴ Örneğin Kosova vilayetinde kile ve kantarın miri kantarla ölçümünün mecburi tutulması genel bir talepti. Burada çarşı ve pazarda satılan hububat ve eşyanın beş kıyyeden yukarı olan miktarı, miri kantar ile tartılarak her yüz kıyye için elli para resim alınmaktaydı. Ayrıca tüccar ve çiftçi tarafından alınıp satılan hububattan dahi bazı yerlerde on kıyye şeklinde nitelendirilen *şinik* ile ölçümler yapılmakta ve her şinik için bir para resim tahsil edilmekteydi.²⁵ Benzer şekilde Ankara vilayetine tabi Ankara, Kırşehir ve Yozgad sancaklarında her yüz kıyyeden elli para alınmakta ve bu usule dikkat edilmekteydi.²⁶ Miri kantarın mecburi tutulması hususu, Tırhala mutasarrıflığından da yapılan bir talepti. Ahalinin miri kantar yerine tüccar ve esnafa ait kantarları kullanmaya başlamasıyla Yanya idare meclisi miri kantar kullanımının yeniden mecburi yapılmasını talep etmiştir.²⁷

Taşra idare meclislerinin miri kantarın mecburi tutulmasına yönelik talepleri hazine ve belediye gelirlerinin arttırılmasına yönelik hamlelerdi. Zira ahali ve tüccarın büyük bir kısmı ambar ve mağazalarında alışveriş mallarını kendi kantarlarıyla tartmaktaydı. Tüccarın hepsinde kantar olmadığından ise bazı kantarlar ortak kullanılırdı. Tüccara güvenilmediği takdirde ise miri kantar kullanılırdı. Kantar kullanımında usulsüzlüklerin yapıldığı iddiası yerel idarecilerce paylaşılmış ve miri kantarın mecburi tutulması halinde “kantar tutmayı bilmeyen adamlardan kurtulmuş olunup gelirlerin arttırılacağı” kanaati hakim bir hale gelmiştir.²⁸ Selanik vilayetinden yapılan benzer bir talebe göreyse miri kantarın mecburi olmamasından dolayı her tüccar kendine has ölçüğü kullanıp tartı işlerini yapmaktaydı. Hem vilayet merkezi hem de bağlı kazalarda tartı ve ölçü işinin muntazam bir usulde olmaması hem vergilerin azalmasına hem de ahalinin zarara uğramasına sebep olmaktaydı. Bu yüzden vilayet idarecileri, miri kantarın mecburi tutulmasının yanı sıra muntazam bir usulün geliştirilmesinden yanaydı.²⁹ Zira Selanik, zahire için mühim bir ithalat ve ihracat merkeziydi.³⁰ Buradaki kantar rüsûmu senelik 200.000 kuruş civarındaydı. Fakat miri kantarın isteğe bağlı kullanımı, birçok usulsüzlük doğurduğundan gelirlerde

²³ CDA. DH.MKT. 1400/50, 23 Ca 1304 (17 Şubat 1887).

²⁴ CDA. ŞD. 698/15-22, 13 R 1298 (15 Mart 1881).

²⁵ CDA. ŞD. 698/15-6, 29 N 1298 (25 Ağustos 1881).

²⁶ CDA. ŞD. 698/15-4, (Tarih at).

²⁷ CDA. ŞD. 698/15-8, 18 B 1298 (16 Haziran 1881).

²⁸ CDA. ŞD. 698/15-11, 3 C 1298 (3 Mayıs 1881). Biga mutasarrıflığından yapılan taleptir.

²⁹ CDA. ŞD. 698/15-16, 15 Ca 1298 (15 Nisan 1881).

³⁰ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 98.

azalma meydana gelmişti. Buradaki tüccar kesimi hileli tartı ve ölçü aletleri kullanarak kendi aralarında bir “yolsuzluk şebekesi” dahi kurmuşlardı.³¹ Görünen o ki yerel idareciler, ahali ve tüccar arasında herhangi bir gerilimin yaşanmaması, hazinenin düzenli bir şekilde gelir elde etmesi için kanuni bir zorunluğa muhtaç durumdaydı. Zira Dersim vilayetinde çarşı ve pazarlarda satışı yapılan eşya ve zahire genellikle miri kantar ve kile ile ölçülüp tartılmasına rağmen herhangi bir muhalefet ile karşılaşılmamıştı. Fakat yerel yöneticilerce kanuni bir kuralın esas alınması hem düzen hem de belediye gelirlerinin artışı için elzem görülmüştü.³²

Miri kantarın kullanımını vilayetlerin sosyo-ekonomik durumları ile demografik özelliklerinin belirlediğini öne sürmek mümkündür. Örneğin, Trabzon vilayetinde yabancılar miri kantar ve kileyi tercih etmemekteydiler. Bu yüzden Trabzon valisi, miri kantarın yabancılara da mecburi tutulmasını talep etmiştir.³³ Cidde’den yapılan bilgilendirmeye göreyse kantar ve kile rüsûmu belli bir usul dâhilinde sorunsuz bir şekilde idare edilmekteydi. Hatta diğer vilayetlerin tersi bir talep söz konusuydu. Buna göre Mekke ve Medine hususi durumlarından dolayı miri kantarcı ve kileci tayininden müstesna tutulmuştu. Buralarda kantar ve kile işleri esnaf ve tüccar tarafından yapılmaktaydı. Miri kantar ve kile işine girilmesi ise şikâyetlere sebep olacaktı.³⁴

Vilayetlerden yapılan talepler ve şikâyetler üzerine 1882’de Dâhiliye Nezareti bir emirnameyle vilayetlerden kendi mahalli durumlarına göre erzak ve eşyanın kıymet ve revacına nispetle tarifeler yapmaları ve ona göre kantar resminin alınmasına dair düzenleme yapmalarını istemiştir. Vilayetler, bu hususta çeşitli tarifeler hazırlayarak bunları nezarete bildirmiştir. Örneğin, Suriye vilayeti belediye daireleri umumi cemiyetince hazırlanan tarifeye göre, odun, kömür, tahta, kireç ve saman gibi malzemelerden bir okkadan doksan dokuz okkaya kadar olan miktarı için dört para; yüz ile yüz kırk dokuz okka arasındaki miktar için sekiz para ve her elli okka artışında ise beş para zam yapılması suretiyle bir tarife çıkarılmıştır.³⁵ Hamid sancağında ise benzer nitelikteki odun, saman, kömür ve kireç gibi malzemelerin yanı sıra soğan, tuz ve ot gibi eşyaların 10 ile 125 kıyye arasındaki miktarından 5 para resim alınmaktaydı.³⁶ Hem Suriye vilayeti hem de Hamid kazasında belirlenen kile ve okkalar “*yeni cinsiyile*” tabir edilmiştir. Hamid sancağında ayrıca “*İstanbul kilesi*” kavramı da kullanılmıştır. Dolayısıyla kıyye ve okkanın bir standardının olmadığını belirtmekte fayda vardır. Her bölgenin üretim ve tüketim ihtiyacı değiştiğinden kaç kıyyeden ne

³¹ CDA. ŞD. 698/15-36, 4 S 1298 (6 Ocak 1881).

³² CDA. ŞD. 698/15-27, 19 Ra 1298 (19 Şubat 1881).

³³ CDA. ŞD. 698/15-35, 5 S 1298 (7 Ocak 1881).

³⁴ CDA. ŞD. 698/15-13, 24 Ca 1298 (24 Nisan 1881).

³⁵ CDA. ŞD. 2274/10, 12 Ra 1299 (1 Şubat 1882).

³⁶ CDA. ŞD. 1706/51-1, 3 S 1300 (14 Aralık 1882).

kadar vergi alınacağı hususuna dair örneklerin arttırılması mümkündür.³⁷ Tarifelerin ihtiyaca göre değişiklik arz etmesi ise sistematik bir usule kolayca geçilemediğini göstermektedir.

Zebhiye yani hayvan kesim vergisi ise yerel farklılıklar içeren diğer bir kalemdi. Bu vergi de hayvanların cins ve büyüklüğüne göre alınmaktaydı. Örneğin; Maraş'a tabi Elbistan kazasında koyun ve keçiden otuzar, sığır ve mandalardan ise kırkar para alınmaktaydı.³⁸

Rüsûm-ı erbaa dâhilindeki gelirlerin tahsili ise iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan birincisi devletin görevlendirdiği mal memurları vasıtasıyla diğeri ise gelirlerin mültezimlere ihale edilmesi suretiyledir. II. Meşrutiyet'ten sonra birtakım düzenlemeler çerçevesinde Kantar İdare ve Müdüriyeti lağvedilerek kantar memurları dairelere dağıtılmıştır. 1911 senesine kadar müdüriyet, bu şekilde idare edilmiştir. Fakat aynı sene vergilerin emaneten idaresi için Kantar ve Zebhiye Müdüriyeti kurulmuştur. Bu yüzden bu talimatın birçok yerleri hükümsüz kalmıştır.³⁹ Uygulamada her iki yöntem de çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır.⁴⁰ Örneğin; Yanya'da 1888 yılının başında mültezimlere vergilerin tahsili için yetki verilmişse de mart ayından itibaren vergilerin hazineye devredilmesi gerekmiş ve bunun içinde iltizam süresinin bittiği temmuz ayı beklenmiştir.⁴¹ Vergilerin emaneten yani devlet eliyle tahsilinde ise bazı bölgelerde yeterli memurun olmaması uygulamanın işlerliğini etkilemiştir. Örneğin; Şam'a bağlı kazalar yirmi sekiz mevkie ayrılmış ve iltizam usulüyle aynı sayıdaki kantarcı ile idare edilmiştir. Vergilerin devlet eliyle tahsil edilmesi gündeme geldiğinde her bir bölgeye birer memur ve kâtip atanması halinde bunların maaşlarının ödenememesi söz konusuydu. Ayrıca memurların yolsuzluk yapma ihtimalleri de olduğundan Şam yöneticileri en uygun yöntemin iltizam olduğuna dikkat çekmiştir.⁴² Vergi tahsili için görevlendirilmesi planlanan memurlara ödenmesi gereken maaşlarla ilgili benzer sorunlar

³⁷ Örneğin; Nevşehir'de kömür, kireç, soğan ve sarımsak gibi eşyalardan yeni kıyye usulüyle 50 kıyyeye kadarki miktarlardan 5 para resim alınmaktaydı. Burdur'da ise kuru üzüm, palamut, katık, ot, keten, afyon ve yapağı gibi malların iki buçuk kıyyesinden bir para resim alınırdı. Bknz. CDA. ŞD. 1706/51-1-2-3-4-5 (1883).

³⁸ CDA. DH.MKT. 478/2, 10 Za 1319 (19 Şubat 1902).

³⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 1983.

⁴⁰ CDA. DH.MKT. 1440/108, 28 Za 1304 (18 Ağustos 1887).

⁴¹ CDA. DH.MKT. 1551/97, 2 S 1306 (8 Ekim 1888).

⁴² CDA. ŞD. 2281/18, 6 B 1311 (13 Ocak 1894).

taşradaki⁴³ birçok yerin yanı sıra bir dönem İstanbul'a bağlı olup daha sonra müstakil hale getirilen Çatalca mutasarrıflığı⁴⁴ için de geçerliydi.⁴⁵

İltizam usulü vergi toplama işinde devletin sorumluluğunu kısmen azaltmışsa da mültezimlerin yolsuzluklara girişmesi ayrıca sorunlara sebep olmuştur. Bazı bölgelerde mültezimler, tüccarla iş birliği yaparak malları tekellerine aldığından şikâyetlere konu olmuştur.⁴⁶ Hüdavendigâr vilayetine tabi Yenişehir kazasında ise bu iş “*mütegalibe ve müteneffizandan*”⁴⁷ birilerine verildiğinden alışveriş için pazara giden herkesten usulsüz bir şekilde vergi alınmaktaydı.⁴⁸ Mültezimlerin yarım ayar ölçü aletleri kullanmaları ise mevcut sorunları daha da derinleştirmekteydi.⁴⁹ Vergi tahsil işinin çarşı ve pazarda alınıp satılan mallardan alınması gerekirken harman yerinde de alım satımı yapılan zahireden de alınması ayrıca şikâyet konusu olan bir başka husustur.⁵⁰

Adı geçen dört vergiden elde edilen gelirler başta yapım-onarım, çevre temizliği ve sağlık gibi beledi işlerde kullanılmasının yanı sıra eğitim, dini işler⁵¹, ikiz çocuk, yetim⁵² ve muhtaçlara yardım için de kullanılmaktaydı. İdareciler bu hizmetleri aşağıdaki şekilde nitelendirmekteydi.

“vilayat devair-i belediyesinin teşkilindeki makasid memleketin tenzifat ve tanzimatına ve sokakların ve lağım ve kaldırımların ve su yollarının yapılmasına ve sokakların tenvirine ve ihtiyacat-ı memleketin ikmaliyle aceze ve fukaranın teshil-i havayicine ve maazallah-ı teali zuhur edecek harik ve illet-i sâriye gibi ahval-i müdhîşenin vukuunda def ve izalesi zımnında muktezi muamelenin ifasına velhasıl

⁴³ CDA. ŞD. 352/48-2, 28 B 1311 (4 Şubat 1894). Edirne vesaire vilayetlerce de ihale usulünün uygulanması aksi takdirde bunun maaş masrafını karşılayamayacağına dair taleptir.

⁴⁴ Çatalca'nın idari yapılanması için bkz. Mehmet Güneş, “Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2015, s. 181-199.

⁴⁵ CDA. ŞD. 352/48-1, 29 C 1311 (7 Ocak 1894). Çatalca mutasarrıflığına tabi Çekmece-i Kebir kaymakamlığının vergi tahsiline dair görüşü.

⁴⁶ CDA. DH.MKT. 2286/22, 15 Ş 1317 (19 Aralık 1899). Samsun'da kile ve kantar rüsûmu Alemdarzade Hacı Hüseyin Efendi'ye iltizam edilmiştir. Hacı Hüseyin Efendi vefat edince varisleri tahsil işini üstlenerek birtakım usulsüzlükler yaptıkları iddiasıyla şikâyet edilmiştir.

⁴⁷ Zorba ve nüfuzlu kişiler.

⁴⁸ CDA. DH.MKT. 534/20, 27 Ra 1320 (4 Temmuz 1902).

⁴⁹ CDA. DH.MKT. 877/51, 26 Ca 1322 (8 Ağustos 1904).

⁵⁰ CDA. DH.MKT. 2598/23, 1 Ca 1319 (16 Ağustos 1901). Uşak kazasına tabi şikâyetçi 13 kişinin talebidir.

⁵¹ CDA. DH.MKT. 1724/31, 25 N 1317 (27 Ocak 1900). Kantar, kile ve pazarbaşılığı rüsûmlarının hazineye gitmesinden dolayı Arabgir kazasındaki Mirliva Ahmed Paşa Camiinin hem harap hale düşeceği hem de buradaki imam ve hatiplerin maaşlarının ödenemeyeceğine dair yapılan taleptir.

⁵² CDA. DH.MKT. 1528/41, 26 Za 1305 (4 Ağustos 1888).

memleketin terakki ve ümrânına matuf olmakla beraber ekser hususatın temin ve icrası dahi devair-i belediyenin...⁵³

Dolayısıyla bu gelirler, kısıtlı da olsa kentün çehresini pozitif bir şekilde etkilemekteydi. Bir yandan şehrin beledi işleri yürütülmekte bir yandan da sosyal devlet anlayışına uygun bir şekilde ihtiyaç sahiplerine yardımcı olunmaktaydı. Fakat Osmanlı taşrasının bu husustaki temel sorunların biri de vergilerin düzenli bir şekilde toplanamamasıydı. Zira vergi mükellefi olan esnaf ve tüccar kesimi vergi ve borçlarını ödememekte ayak diretiyor belediyeler ise yeterli yaptırım gücüne sahip olmadığından sıklıkla mülki amirlerden yardım talep etmek durumunda kalıyordu.⁵⁴ Belediyelerin arzu edilen çalışma sistemine erişememelerinin önündeki başlıca sebeplerden biri yeterli bilgili personelden mahrum olmalarıydı. Bir diğer sebep ise karmaşık bir yapıya sahip olan vilayet ve liva yönetiminin sağlıklı bir iş bölümüne imkân vermemesiydi. Bu yüzden vilayet ve liva yöneticileri sık sık belediye işlerine karışmışlardır.⁵⁵ Örneğin, Aydın vilayetinde belediye örgütlenmesi vilayet idare meclislerinin vesayeti altındaydı. Burada her ne kadar bir belediye meclisi olsa da bu meclisi asıl yönlendiren ve yöneten idare meclisleri ve dolayısıyla kentteki kaymakam ve valiler olmuştur.⁵⁶

Erzurum'da ise, bütün Osmanlı belediyelerini ilgilendirdiği gibi, belediyelerin görev ve yetkilerinin kesinleşmiş bir kurumsal yapıya sahip olmaması ve özerkliğini eline almamış olmasından dolayı Erzurum valiliği bütçe sıkıntısı yaşadığı her dönemde belediye gelirlerini kullanmıştır.⁵⁷ Bunun başlıca sebeplerinden biri ise vilayetlerdeki belediyelerin bütçe sorununun aşılmasının aynı zamanda genel vilayet bütçesinin de düzen içinde bulunmasına bağlı olmasıydı. Böylece merkezi hükümet, her geçen gün biraz daha güçlenmesine rağmen mahalli grupların iktisadi gücü zayıf kalmıştır. Bu da mahalli idarelerin iktisadi ve buna bağlı olarak hukuki özerklik konusunda geri kalmalarına sebep olmuştur. Mali imkânsızlık ve personel eksikliğinin baskın olduğu belediyelerin birçok hizmeti ise vakıflar veya merkezi hükümet organlarıncaya yerine getirilmiştir. İstanbul'da bile belediye etkin bir şekilde hizmet veremeyecek durumdaydı.⁵⁸ Her türlü modernleşmenin merkezi olan İstanbul'da bile mali

⁵³ CDA DH.MKT. 1308/12-34, 1 Za 1326 (25 Kasım 1908).

⁵⁴ Nurşen Gürboğa, "Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)", *ÇTTAD*, VII/16-17, 2008, s. 178.

⁵⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 278.

⁵⁶ Yasemin Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 156.

⁵⁷ Murat Küçükogurlu, *Erzurum Belediye Tarihi 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 111-112.

⁵⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 3/1-3, 1982, s. 147-148.

imkânsızlık ve kanunların kısıtlamasından dolayı beledi hizmetlerin arzu edilen ölçüde yerine getirilememesi göz önünde bulundurulduğunda, 19. yüzyılın siyasal ve toplumsal sorunlarının hâkim olduğu iç ve uzak bölgelerde bu hususun neden daha çok geri kaldığı bir nebze de olsa anlaşılabilir.

3. Rüsûm-ı Erbaanın Belediyelerin Çalışma Alanları Üzerindeki Etkisi

Rüsûm-ı erbaaya dair yapılan düzenlemeler kapsamında ilkin, 1886'da gelirlerin tamamı hazineye devredilmiştir. 1887'de ise yeniden bir düzenleme yapılarak bu gelirlerin yarısı belediyelere bırakılmıştır.⁵⁹ Başka bir deyişle damga resmi, ülke içi tezgâhlarda üretilip ihraç ve satışı yapılan mallar, altın, gümüş, bakır ve at nalı gibi kantar ve kile ile ölçülen mallardan alınan vergiler, belediye teşkilatından önce hazine adına iltizam edilerek bunlardan istifade edilirdi. Belediyeler kurulduktan sonraysa hem İstanbul hem de taşrada bu vergiler belediyelere devredilmiştir. Fakat hazinenin içinde bulunduğu mali buhranın atlatılması maksadıyla rüsûm-ı erbaa belediyeler ve hazine arasında eşit bir şekilde istifade edilmek suretiyle tahsil edilmeye başlanmıştır.⁶⁰ Taşra belediyeleri ile idare meclislerince rüsûm-ı erbaanın tahsili hususunda sistemli bir uygulamaya geçilemeden 1886'da gelirlerin yarısının belediyelerden alınarak hazineye devredilmesi mevcut sorunların katbekat artmasına sebep olmuştur. Zira bu gelirler belediyeler için son derece önemsenmekteydi.

1888'de alınan bir kararla maliyedeki bütçe açığının kapatılması için 100.000 liralık meblağın dört vergi kaleminden herhangi biri/birkaçı ya da hepsinin belediyelerden hazineye devredilmesi yoluyla karşılanmasına çalışılmıştır.⁶¹ Aynı yıl Maliye Nezareti hangi vilayetlerden ne kadar ve ne tür vergilerin alınacağına dair bir istatistik oluşturmuştur. Buna göre çeşitli vilayetlerden tahsil edilmesi planlanan vergiler ve miktarları aşağıdaki gibidir:

⁵⁹ CDA. BEO. 1172/87871, 3 Ra 1306 (7 Kasım 1888: Bu gelirlerin düzenlenmesine dair geçen bir ibare şu şekildedir: “vilayat devair-i belediyesi varidatından zebhiye ve kile ve hayvan ve kantar rüsûmlarının 304 senesinde tamamen ve 305 senesinden itibaren nisfının hazine-i celileye erca’i istikrazatına karşılık tutulmak maksadına mebni olmayıp...” Verilen tarihlerde gün ve ay belirtilmediğinden miladi takvime yapılan çeviride yılın ilk günü esas alındığında 1304 (1886) ve 1305 (1887) yıllarına denk gelinmektedir.

⁶⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 350-351.

⁶¹ Murat Küçükğurlu, *a.g.e.*, s. 84.

Tablo-1. 1888 Verilerine Göre Taşra Belediyelerinde Rûsûm-ı Erbaa Gelirleri⁶²

Vilayet/Sancak	Kile	Kantar	Zebhiye	Hayvan	Toplam
Hüdavendigâr	234.830	200.000	65.170	-	500.000
Adana	-	153.073	43.927	-	200.000
Selanik	30.000	200.000	500.000	-	630.000
Van	-	-	32.030	-	32.030
Bağdad	-	-	700.000	100.000	800.000
Diyarbakir	-	-	-	50.100	50.100
Erzurum	-	140.000	-	-	140.000
Aydın	-	920.000	1.080.000	-	2.000.000
Mamuretülaziz	-	8.220	91.780	-	1.000.000
Bitlis	-	37.100	50.705	-	87.705
Yanya	-	180.000	120.000	-	300.000
Kastamonu	-	199.209	53.570	-	252.779
Halep	69.985	478.100	151.915	-	700.000
Dersim	-	-	13.076	-	13.076
Manastır	-	13.000	247.000	-	260.000
Edirne	-	169.979	340.021	100.000	700.000
Sivas	100.000	-	169.392	-	269.392
İşkodra	-	93.498	-	-	93.498
Çatalca	-	-	100.000	-	100.000
Kudüs	-	-	74.252	-	74.252
Serfice	-	29.602	61.264	6.302	97.168
Kosova	2.850	6.750	290.200	198.800	498.600
Suriye	53.000	57.000	195.500	184.500	454.000
Cezayir-i Bahr-i Sefid	36.400	21.600	33.100	13.200	104.300
Bingazi	25.000	122.00	43.600	48.800	128.600
Konya	83.800	86.700	90.400	65.000	325.900
Trabzon	40.200	93.900	76.700	20.300	231.100
Beyrut	42.600	60.500	279.500	25.400	407.900
Ankara	105.900	199.900	-	68.400	374.200
Genel Toplam	824.565	3.348.131	4.903.102	880.802	10.824.600

Mevcut veriler, bu gelir kalemlerinde en büyük payı öncelikle zebhiye sonra da kantarın oluşturduğunu göstermektedir. Buradan hareketle vilayetlerin dört vergi türü çerçevesinde gelir kalemlerinin yaklaşık niteliğini belirlemek mümkündür. Bu verilerde dikkat çeken bir husus da liman ve ticaret kentleri ile Rumeli vilayetlerinden daha çok vergi aktarılmaya çalışıldığıdır. 1887/1888 itibarıyla Osmanlı Devleti'nin toplam gelirleri 1.757.382.000 kuruş iken toplam

⁶² CDA. DH.MKT. 1518/83, 23 L 1305 (3 Temmuz 1888).

giderler ise 2.272.113.000 kuruş olup bütçe %22,7 oranında açık vermiştir. 1888/18889 verilerine göreyse bütçe açığı 287.950.000 kuruş ile %13.7 oranındadır.⁶³ Dolayısıyla bütçenin ciddi miktarlarda açık verdiği böylesi bir dönemde merkezi hükümetin vergi gelirlerini belediyeler ile paylaşmak istememesi anlaşılabilir bir durum olarak değerlendirilebilir.

Belediyelerin dört vergi gelirlerine ait malumat merkezden istenen bilgi ölçüsünde vilayetler tarafından gönderilmekteydi. Üstelik bu değerler belirlenirken bir düzen içerisinde de hareket edilmemiştir. Örneğin aynı yıl Karesi sancağından verilen malumatta 75.400 kuruşluk miktarın dört vergiden hangisini kapsadığı Dahiliye Nezaretince sancak idarecilerine sorulmuştur.⁶⁴ Osman Nuri Ergin İstanbul başta olmak üzere belediye memurlarının işlerine vakıflık dereceleri hakkında verdiği bilgilerle bu hususu da kapsayan düzensizliklere dair bir fikir oluşturmaktadır. Ergin'e göre belediye memurlarının çok az bir kısmı cüz'î bir miktarda belediye tarihi, teşkilatı, kanun ve nizamlarına dair bilgi sahibiydi. Ergin'in deyişiyle "Ortaçağ zihniyetiyle" malul bir kısım eski memurlar hafızalarındaki malumatı ve ellerindeki defter ile vesikaları herkesten saklamayı istikballelerinin teminatı olarak görmekteydi. Aynı durum yeni seçilmiş ve yüksek öğretim görmüş genç memurlar için de geçerliydi. Zira bunlardan mühendis ve mimar olarak mezun olanlar ilgi alanları itibarıyla *Ebniye ve İstimlak Kanununu* merak edip öğrenme durumunda değillerdi. Bu yüzden mektepli olmayıp uzun müddet fen heyetlerinde görev yapmış ve tecrübe kazanmış kişiler daha çok tercih edilmekteydi.⁶⁵

Gelirlerin başlangıçta tamamen hazineye devredilmesi birçok yerden bir dizi şikâyetin yapılmasına sebep olmuştur. Bu şikâyetler, imar, sağlık, muhtaçlara yardım ve eğitim gibi birçok alanda yapılan hizmetlerin aksamasıyla ilgiliydi. Hatta bu şikâyetler taşra ile sınırlı kalmayıp İstanbul'u dahi kapsamıştır. Örneğin; Çatalca'da ikiz çocuklara verilen maaşlar, artık belediye gelirlerinden karşılanamayacak durumdaydı. Bu yüzden bu maaşların mal sandığından karşılanması yoluna gidilmiştir. Fakat bu da kanuna uygun olmadığından hayata geçirilememiştir.⁶⁶ Hatta Çatalca'da mühendis, baytar ve tabip maaşları dahi ödenemeyecek duruma gelmiştir.⁶⁷ Belediye memurlarına ayrılan maaşların ödenememesi sorunu birçok yerde baş göstermiştir. Bunlardan biri de 1888'de, toplam geliri 204.283 kuruş olan Konya vilayeti merkez belediyesidir. Aynı yıl belediyenin yıllık masrafı 183.416 kuruş ve rüsûm-ı erbaanın gelirler içindeki oranı ise 45.077 kuruş idi. Dolayısıyla kalan gelirin belediye memurlarının maaşı, temizlik ve imar çalışmalarına yetmesi mümkün değildi. Ayrıca halk sağlığının

⁶³ Tevfik Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 400-401.

⁶⁴ CDA. DH.MKT. 1564/22, 9 Ra 1306 (13 Kasım 1888)

⁶⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁶⁶ CDA. DH.MKT. 1528/41, 26 Za 1305 (4 Ağustos 1888).

⁶⁷ CDA. DH.MKT.1546/1, 17 M 1306 (23 Eylül 1888).

tehlikeye girebileceğine dair de yerel yöneticilerce uyarılar yapılmıştır. Mevcut gelirlerin azlığından dolayı hayvan başına alınan bir kuruşa zam yapılarak bu miktar iki katına çıkarılmıştır. Yapılan bu zam, şehrin gazla aydınlatma işine ayrılmışsa da gelirlerin hazineye devri bu hesapları da çıkmaza sokmuştur.⁶⁸ Belediyeler dahil vilayetlerin bütçe sorununa sebep olan gelişmelerden biri de Duyun-u Umumiye İdaresi'ne ayrılan gelir kalemlerinden dolayı meydana gelen gelir yoksunluğuydu. Kara ve deniz avcılığı, tezakir-i Osmaniye, tönbeği (tütün) ve iç yağı gibi kalemlerden alınan vergilerin idareye devredilmesi belediyeler ile hazine arasında paylaşılan rüsûm-ı erbaanın daha da kıymetlenmesine sebep olmuştu.⁶⁹ Bu yüzden belediyeler deyim yerindeyse bu vergilerden elde edilen gelirlere sıkı sıkıya sarılmış durumdaydı.

Rüsûm-ı erbaadan elde edilen gelirlerin yarısının belediyelere devrine dair şikâyet ve taleplerde artışın yaşanması bir takım söylentilere sebep olmuştur. 1888'de Dâhiliye Nezaret'i birçok vilayete tebligatta bulunarak gelirlerin belediyelere tekrar devredildiğine dair kesin bir husus olmadığından eskisi gibi bu gelirlerin mal memurlarınca toplanmasına devam edilmesini emretmiştir. Buna göre gazetelerde kile ve hayvan vergilerinin belediyelere devredildiğine dair haberler yapılmışsa da hazine tarafından resmi bir bilgilendirme yapılmamıştı.⁷⁰ Bazı vilayetler bu haberlerden hareketle Dâhiliye Nezaret'i'ne taleplerde bulunmuştur. Örneğin; Erzurum vilayetinde memur maaşlarına ayrılan bütçede açık meydana geldiğinden tabip maaşlarında azalmaya gidilmiştir. Belediye kanununa göre memur maaşlarına ayrılan miktarın gelirlerin beşte birini geçmemesi gerekmekteydi.⁷¹ Fakat mevcut bütçe sıkıntısı, Erzurum valisinin deyişiyle "belediyenin lağvına" neden olacak dereceye varmıştı. Buna rağmen nezaret, hazineden bir açıklama gelmeden belediyelerin bu gelirleri kullanmasına müsaade etmemiştir.⁷² Gelirlere dair yapılan genel düzenlemelerin belediyeler aleyhine olması Erzurum belediyesini vergi tahsili konusunda usulsüzlük yapmaya dahi sevk etmiştir.⁷³ Nitekim bu gelirler hazine ve

⁶⁸ CDA. DH.MKT. 1553/55, 5 S 1306 (11 Ekim 1888).

⁶⁹ CDA. BEO. 1172/87871, 3 Ra 1306 (7 Kasım 1888)

⁷⁰CDA. DH.MKT. 1565/90, 15 Ra 1306 (19 Kasım 1888): Diyarbakir, Suriye, Kastamonu, Hüdavendigar, Edirne, Aydın, Hicaz, Bağdad, Selanik, Konya, Erzurum, Halep, Adana, Trablusgarb, Suriye, Manastır, İşkodra, Mamuretülaziz, Ankara, Van ve Trabzon vilayetlerine yapılan tebligattır.

⁷¹ Benzer bir husus Kırşehir'de de meydana gelmiştir. Belediye kanununun on altıncı maddesine göre memurların maaşıyla bina kirası, kırtasiye malzemesi, yakacak ve diğer benzer masrafların belediye gelirlerinin % 10'unu geçmemesi gerekmekteydi. Fakat özellikle tabip maaşlarının yüksek olması birçok belediyeyi zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden de maaşların rüsûm-ı erbaa ile ödenmesi gündeme gelmiştir. Bu ise taşra ile merkez kurumları arasında kısır bir döngü haline gelen yazışmaların ötesine geçememiştir. Kırşehir örneği için bkz. CDA. ŞD. 1345/15, 6 Za 1314 (8 Nisan 1897).

⁷² CDA. DH.MKT. 1579/33, 24 R 1306 (28 Aralık 1888).

⁷³ Murat Küçüköğürlü, *a.g.e.*, s. 89-90.

belediyeler arasında yarı yarıya bölüştürülse de şikâyetlerin sonu gelmemiştir. Hatta bazı belediyelerde memurlar istifa etmiştir. Bu yüzden temizlik ve halk sağlığına dair hizmetlerin sekteye uğradığı bölgelerde, belediyelerin genel kanundan muaf tutulması talebinde dahi bulunulmuştur. Bunlardan biri de İzmir belediyesinin talebidir.⁷⁴ Bitlis'te ise mevsimsel şartlardan dolayı temizlik ve sıhhi işlere ihtimam gösterilmesi gerektiğinden bu vergilere zam yapılması yoluyla gelirlerin arttırılması talep edilmiştir.⁷⁵ Bazı vilayetlerde ise gelirlerin arttırılması maksadıyla kanuna aykırı olduğu halde belediye dairesine bağlı olmayan köylerden bile rüsûm-ı erbaa dâhilindeki vergiler toplanmıştır.⁷⁶ Belediye dairesi olmayan yerlerdeki vergiler hazineye aktarıldığından yerel idareciler dönemin “kalkınma ruhuna” da atıfta bulunarak buldukları bölgelerin terakkisinde belediye dairelerinin teşkiline dikkat çekerek merkezi bütçeden pay koparmaya çabasına girişmiştir.⁷⁷ Bu şekilde idareciler mevcut vergilerden istifade ederek kentlerin beledi sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır.

Belediyelerin kanuna aykırı bir şekilde bu gelirleri kullanmaktan imtina etmediği durumlar da olmuştur. Örneğin; Selanik belediyesi tahsil ettiği vergi gelirlerinin hazineye ait olan yarısını mal sandığına aktarmadığından Dâhiliye Nezaretince uyarılmıştır.⁷⁸ Zira Selanik'te temizlik ve tamirat işleri layıkıyla yapılamadığından şehrin uygun olmayan hava koşullarının da etkisiyle açık lağımlardan bulaşıcı hastalıkların yayılması an meselesiydi. Mesele-i Zailede⁷⁹ şehrin tahrip olmasıyla imar ve temizliğe daha çok ihtiyaç duyulduğundan Selanik idarecileri mümkünse dört vergi kaleminin tamamını bu mümkün değilse de hayvan rüsûmunun belediyeye terkedilmesini talep etmiştir.⁸⁰ Üstelik bu dönemde Selanik sıhhi hususlarda diğer vilayetlere göre daha avantajlı konumdaydı. Bu çerçevede 1889'da askeri ve sivil doktorlardan oluşan bir heyet temel hijyen kuralları üzerine bir rapor yayınlamıştır. Heyet, Selanik ahaliyle doğrudan temas kurarak halkı nelere dikkat etmesi gerektiği hususunda uyararak belediyeye koordineli hareket etmelerini sağlamıştır. Fakat bunlara rağmen 93

⁷⁴ CDA. DH.MKT. 1620/107, 29 Ş 1306 (30 Nisan 1889).

⁷⁵ CDA. DH.MKT. 1727/96, 9 L 1307 (29 Mayıs 1890).

⁷⁶ CDA. BEO. 624/46799, 9 M 1313 (2 Temmuz 1895): Manastır vilayetinden yapılan şikâyete dair.

⁷⁷ CDA. DH.MKT. 579/45, 29 B 1320 (1 Kasım 1902). Siirt sancağına bağlı Garzan kazası merkezi olan Zok köyüne dair taleptir: “Siirt sancağı dahilinde vak'i Garzan kazası merkezi olan Zok karyesinin müsta'id olacağı terakkinin hüsn-ü cereyanı için bir daire-i belediye teşkili olmadığından bahisle...”

⁷⁸ CDA. DH.MKT. 1696/34, 12 C 1307 (3 Şubat 1890).

⁷⁹ Mesele-i Zaile en yakın zamanda yaşanan savaşlar için kullanılan bir tabirdir. Bu tarihe en yakın savaş ise 93 Harbidir. Zira harpten sonra Selanik'e yoğun bir muhacir göçü yaşanmıştır. Göç için bkz. Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 98-104.

⁸⁰ CDA. DH.MKT. 1734/19, 29 L 1307 (18 Haziran 1890).

Harbinden sonra Selanik'e yapılan göçlerle Çerkezlere yardım etmek için belediye meclisinin aldığı önlemler kamu hizmetlerini felç edecek seviyeye getirmişti.⁸¹

Dört vergi kaleminin kullanımı hususundaki talepler birçok yerde benzer sebeplere dayanmaktaydı. Başını temizliğin çektiği böylesi hususlarla ilgili Kütahya⁸², Aydın⁸³, Erzurum⁸⁴, İşkodra⁸⁵ ve Basra yöneticileri tarafından çeşitli talepler yapılmış⁸⁶ fakat mevcut bütçe krizi bu taleplerin reddinin yanı sıra bir kısmının cevapsız bile kalmasına sebep olmuştur. Hatta Balıkesir'de meydana gelen depremden oluşan zararın karşılanması için rüsûm-ı erbaa gelirlerinin hazineye aktarılan kısmının geçici bir suretle belediyeye devredilmesi talep edilmişse de bu talep uygun bulunmamıştır. Dâhiliye nezaretinin bu husustaki gerekçesi ise devletin depremzedelere yardım ettiği yönünde olmuştur.⁸⁷

Vilayetlerden söz konusu taleplerinde etkili olan bir husus da sıhhi işlerdi. 19. yüzyılın başlıca sorunlarından biri olan salgın hastalıkların önlenmesi ve kontrol edilmesinde belediyelere büyük vazifeler düşmekteydi. Zira belediye kanunları, belediyeleri niteliklerine göre birer tabip, eczacı ve baytar gibi sıhhi memurlar görevlendirmekle mükellef tutmaktaydı.⁸⁸ Mevcut hastanelerin şartlarının iyileştirilmesi ve mümkün mertebe yenilerinin kurulması ise yerel idarecilerin sıkça yaptığı talepler arasındaydı. Beyrut vilayet idare meclisi bu hususta yaptığı bir talepte belediye Nisa Hastanesinin fiziksel şartlarının iyileştirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi için rüsûm-ı erbaanın tamamen belediyeye devredilmesini dile getirmiştir. Beyrut'ta kurulan bu hastane başlangıçta 15 yataklı iken sonradan yatak sayısı arttırılmıştır. İdaresinin belediyeye ait olduğu hastane, askeri tabiplerce teftiş edilmiş ve hijyen kuralları ile kapasitesine dair olumsuz bir rapor hazırlanmıştır. Hatta kadın hastanesi olduğu halde buraya erkekler de gelmiş ve bunlar askeri hastanelere sevk edilmiştir. Hastanenin kapasitesi yetersiz olduğundan bazı hastalar Gayrimüslimlere ait hastanelere gönderilmiş ve bunların masrafları da belediyece karşılanmıştır. Belediye gelirlerinin mahalli masrafı bile karşılamadan uzak kalmasından dolayı Beyrut belediyesi, bazı yerlerde kolaylık sağlandığı duyumundan hareketle ayrıcalık talep etmiştir. Fakat epey açığı olan hazine, bu türden taleplerin emsal teşkil etmemesi adına müsaade etmemeye önem

⁸¹ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 99-107.

⁸² CDA. BEO. 310/23244-1, 3 Ca 1311 (12 Kasım 1893)

⁸³ CDA. DH.MKT. 1775/146, 14 R 1308 (27 Kasım 1890).

⁸⁴ CDA. İ.ML. 5/28, 22 Ş 1310 (11 Mart 1893).

⁸⁵ CDA. DH.MKT. 1787/104, 19 R 1308 (2 Aralık 1890).

⁸⁶ CDA. DH.MKT. 1801/2, 9 C 1308 (20 Ocak 1891).

⁸⁷ CDA. DH.MKT. 2088/95, 23 L 1315 (17 Mart 1898).

⁸⁸ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, 15, 2004, s. 185-207.

vermiştir.⁸⁹ Örneğin; 1894'te Diyarbakır'da meydana gelen kolera birçok probleme sebep olduğu halde belediyenin talebi cevapsız kalmıştır.⁹⁰

Benzer şekilde Erzurum'da bir memleket hastanesi kurulmak istenmiş, hatta 1890'larda Şark vilayetlerini teftiş eden Şakir Paşa da bu hususta olumlu görüş bildirmiş fakat bu talebin kabul edilmesi halinde diğer vilayetleri teşvik edeceği düşüncesiyle talep reddedilmiştir.⁹¹ Belediyelerde istihdam edilmesi gereken tabip ihtiyacının karşılanması için askeri kurumlardan takviye yapılmasına yönelik girişimler ise bunlara maaş için ödenek ayrılmadığından başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹² Dolayısıyla tabip eksikliği mevcut sıhhi işlerin idare edilememesinin yanı sıra hastalıkların yayılmasına da sebep olmuştur. Belediyelerdeki tabip yokluğunun etkilediği bir husus da adli işlerdir.⁹³ Zira tabipler ölüm ve yaralanma gibi adli vakalarda bilirkişi konumunda görev yapmaktaydılar. Böylece vilayetlerde sağlık işlerinde büyük bir eksiklik yaşanmıştır. Bazı vilayetler ise vakıflar ve hayırsever servet sahibi kişiler ile ahalinin yardımıyla hastaneler kurarak bu sorununun üstesinden gelmeye çalışmıştır.⁹⁴

Hastalıkların yayılmasına sebep olan hususlardan biri 19. yüzyılda hızla artan çarpık kentleşme sorunudur. Görünen o ki belli başlı ticaret ve liman kentleri dışında kalan belediyelerin neredeyse tamamında fen işlerinde aksaklıklar mevcuttu. Zira 1909 itibarıyla sadece Beyoğlu dairesinin eski bir kadastro haritası mevcuttu. Bunun dışında da İzmir, Beyrut ve Selanik'te kısmen buna benzer işler yapılmıştı.⁹⁵ Plansız ve düzensiz bir şekilde genişleyen kentlerde belediyelerin yetki alanında olan lağımın belli bir sistem dâhilinde kontrol edilememesi halk sağlığını doğrudan tehdit etmekteydi. 1890'lar itibarıyla demiryollarının döşenmesi ve ticaretin artışıyla gittikçe büyüyen Ankara'da hazineden masrafları karşılanmak üzere suyolları inşa edilmiştir. Fakat kentin cadde ve sokaklarının haritası yapılmadan derme çatma evlerin düzensiz bir şekilde kurulması sonucu lağımın yetersiz kalmış ve şehrin bazı kısımları adeta çöp yığına dönüşmüştür.⁹⁶ Yazışmalardan anlaşıldığı itibarıyla

⁸⁹ CDA. BEO. 370/27707, 28 Ş 1311 (6 Mart 1894).

⁹⁰ CDA. BEO. 523/39168, 28 Ca 1312 (27 Kasım 1894).

⁹¹ Murat Küçükkuşurlu, *a.g.e.*, s. 91-92.

⁹² CDA. BEO. 1494/11204, 28 M 1318 (28 Mayıs 1900)

⁹³ CDA. ŞD. 2775/25, 17 N 1324 (4 Kasım 1906). Tabip yokluğundan dolayı temizlik, imar ve adli işlerde meydana gelen sorunlara dair Ankara belediyesinin yapmış olduğu bildirimine dair.

⁹⁴ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 227-233.

⁹⁵ Bedii Nuri, "Belediyelerimiz", *Mülkiye*, 1/5, 14 Haziran 1909 (1 Haziran 1325), s. 178.

⁹⁶ CDA. BEO. 777/58268-4, 8 Ş 1313 (23 Mart 1896). Erzurum vilayetinde de lağımın ilgili benzer sorunlar mevcuttu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Küçükkuşurlu, *a.g.e.*, s. 224.

Ankara'daki bu problem bir müddet çözümsüz kalmıştır. Öyle ki idareciler yabancılara karşı bir mahcubiyet duygusu içerisinde girildiğini aşağıdaki sözlerle dile getirmiştir.

“Kasabadaki bûyut ve amakinin hela mecraları şimdiye kadar yapılamamış olmaktan naşi ahali-i mahalliye ıstırab-ı elim içindedir. Orası merkez vilayet olup şimendifer suhuletiyle memurin-i ecnebiye bile Ankara'ya gitmekte bulunmasıyla yar ve ağyara karşı memleketi daima muhtaç-ı tethir bir surette göstermekten ise vilayetin iş'arını münasip görmek daha müfid olacağına nazaran...”

Yabancıların dikkatini çekecek derecede kötü bir hal içerisinde olduğu tasvir edilen Ankara'da mevcut sorunların üstesinden gelmek maksadıyla kile vergisinin iki katına çıkarılması ve duhuliyeye vergisinin artırılması Dahiliye Nezareti'ne önerilmiştir.⁹⁷ Hijyen kurallarına dair benzer sorunlar Siirt'te de yaşanmıştır. Debağhane (tabakhane) ve selhhaneler (mezbaha) kent merkezinin orta yerinde kurulduğundan pis sular burada birikmekteydi. Dükkân ve evlerin temizliğinin layıkıyla yapılamaması mikroplara davetiye çıkaracak düzeydeydi. Bu yüzden kasaba haricinde mezbahalar inşa edilerek esnafın yeni yerlere nakline karar verilmiştir. Tabakhanelerin düzenlenmesi içinse en az 2.000 liraya gereksinim duyulmaktaydı. Kent yöneticilerine göre genel temizliğin layıkıyla icrası belediyenin mukteditliğine, belediyenin mukteditliği ise gelirlerin arttırılmasına bağlıydı. Siirt belediye başkanlığı bağlamında oldukça geri kaldığından belediyesi olmayan bölgelerin ihtiyaçları da merkez kaza belediyesi tarafından karşılanılmaktaydı. Yerel idarecilere göre, büyük âlim ve zatların kabir ve tekkelerinin olduğu Tillo köyünün belediye dairesine bağlı olmamasından dolayı buradaki rüsûm-ı erbaa gelirlerinin tamamının hazineye gitmesi bu köyü temizlik ve imardan mahrum bırakmaktaydı. Bu ise yine idarecilere göre “*rıza-yı aliye menafi*” düşmekteydi ve bu gelirlerin burada hizmet adına kullanılmak üzere belediyeye devredilmesi gerekmekteydi.⁹⁸ Trabzon'da⁹⁹ ise Diyarbekir'de olduğu gibi aniden yayılan kolera hastalığının kontrolü için “*olağandışı*” harcamalar yapıldığından belediye bütçesi büsbütün bozulmuş durumdaydı. Yaz mevsiminin yaklaşmasıyla da sıhhi önlemlerin alınması kaçınılmaz bir durumdaydı.¹⁰⁰ Üstelik Trabzon, Kırım Harbi'nden beri yoğun bir göç güzergâhıydı.¹⁰¹ Bu da şehri hastalıklara karşı daha da savunmasız bir hale getiriyor, belediyenin ise hem imar ve temizlik hem de sağlık alanında daha çok mesai harcamasını gerektiriyordu.

⁹⁷ CDA. DH.MKT. 2203/65, 4 M 1317 (15 Mayıs 1899).

⁹⁸ CDA. ŞD. 1885/7, 27 Ş 1315 (21 Ocak 1898).

⁹⁹ Trabzon belediye tarihi için bkz. Rasim Şimşek, *Trabzon Belediye Tarihi I: Osmanlı Dönemi*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1993.

¹⁰⁰ CDA. BEO. 255/19103, 5 Z 1306 (2 Ağustos 1899).

¹⁰¹ Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 107-128.

Rüsûm-ı erbaanın beledi hizmetlere katkısının anlaşılabilirliği açısından Bingazi'deki faaliyetler temsili bir örnek oluşturabilecek derecededir. Bu vergilerin belediye tarafından tahsil edildiği dönemlerde Bingazi belediyesi kamu hizmeti yararına birçok gelişme kat etmişti. Örneğin; sahil kısmındaki bazı bina ve yollar düzenlenmiş, sahili kullanan deniz araçları ve yolcular için kargir bir iskele yapılmış ve bu iskeleye kaldırım bağlantısı sağlanmıştır. Ayrıca kömür, odun ve zahire gibi malzemelerin muhafazası için bir adet han yapılmıştır. Bunlar için büyük miktarlarda masraf gerekmişse de belediye elde ettiği gelirlerle bunu karşılamayı başarmıştır. Fakat söz konusu vergi gelirlerinin bir kısmının hazineye devredilmesinden sonra beledi hizmetler hususunda zorluklar yaşanmaya başlanmıştır. Mali buhrandan dolayı belediye sandığından birkaç kez alınmak suretiyle toplam 10.000 liraya yakın bir meblağ mal sandığına aktarılmıştır. Böylece mevcut belediye gelirleri, temizlik, düzen ve yıllık masrafları karşılayamayacak duruma düşmüştür. İdareciler Bingazi'nin "*geri kalmışlığı*" belediyenin içine düştüğü mali buhrana bağlayarak diğer vilayetlerin de sıkça dile getirdiği şekilde rüsûm-ı erbaa hususunda kolaylık sağlanmasını talep etmiştir.¹⁰² Yine Ankara vilayetine tabi Ayaş kazasında da bu vergi gelirleriyle sıhhi işler bir düzen içerisine sokulabilmişti. Ayaş merkezi dâhil Güdül ve Evreş kasabalarından tahsil edilen rüsûm-ı erbaa gelirleriyle Ayaş belediyesinde 15 yıl boyunca tabip istihdam edilebilmiştir. Fakat Ankara defterdarlığının kararıyla bu kasabalardaki gelirler hazineye devredilince Ayaş belediyesi doktorsuz kalmıştır. Ankara'daki bu örneğin detayına bakıldığında valilerin bu vergilerin hazine veya belediye dairelerinden hangisine devredileceği hususunda etkili oldukları görülmüştür. Zira Ankara Valisi Cevad Bey zamanında bu vergiler iki seneliğine belediyelere devredilerek tabip eksikliği giderilmiş fakat kendisi Konya'ya tayin edildikten sonra Ankara defterdarlığı bu vergileri yeniden hazineye devretmiştir.¹⁰³ Dolayısıyla yerel yöneticilerin muktedirliği belediyelerin işleyişi üzerinde etkili bir husus olarak değerlendirilebilir.

Belediyelerin mevcut sorunlarına yönelik benzer şikâyetler misliyle örneklendirilebilecek derecededir. Bu sorun Osmanlı taşra belediyelerini uzun bir müddet uğraştırmıştır. II. Meşrutiyet döneminde bu sorunun üstesinden gelinileceğine dair bir genel kanaat oluşmuşsa da sistematik bir usul geliştirilememiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı siyasal alanda olduğu gibi ekonomik ve toplumsal alanda da büyük bir yenileşme ve kalkınmanın yolu olarak görüldüğünden belediyelerin içerisinde bulunduğu ve hem merkez hem de taşranın hususiyetlerini ilgilendiren mali buhrana da el atılmıştır. Bu hususta birçok belediye, meşrutiyetin yarattığı liberal havanın yerel kalkınmaya da imkân tanınması gerektiğine inanarak taleplerinde bunu sıkça dile getirmişlerdir. Ankara

¹⁰² CDA. DH.MKT. 669/31, 11 Ş 1320 (13 Kasım 1902).

¹⁰³ CDA. DH.MKT. 1308/12-21, 28 Za 1326 (22 Aralık 1908).

vilayetine tabi Ayaş kazası kaymakamı meşrutiyetin etkisini aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

“ şü sıralar kal-ı haber addedilen inkılab-ı ahir ile meclis-i mebusanımızın küşadı idare-i devlete bir devr-i terakki ve teceddüd bahşetmesi neticesi olarak şüabat-ı idarece tensikat icra buyurulacağından ve bilad-ı şahanenin idare-i meşrutiyete layık olduğu derecelerde iktisab-ı ümran etmesi ve menü'l-kadim belediyeleri müteşekkil olan kasabalarda belediyeler varidatına vas'at verilerek sıhhat-ı umumiyenin muhafazasına teminen birer tabip ve kabile bulundurulması mukteza-yı maslahat ve levazım-ı muadelet olacağından...”¹⁰⁴

Dolayısıyla yöneticiler meşrutiyete büyük bir anlam atfederek özellikle meclisin de yeniden açılmasıyla yerel yönetimleri ilgilendiren problemlere çözüm bulunabileceği inancı taşımıştır. Birçok bölgeden bu hususta yapılan taleplerde, benzer ifadeler kullanılmış ve “*asr-ı meşrutiyet ve medeniyette*” belediyelerin gelirlerden yoksun kalmasından dolayı “*memleketlerin sönüklüğe mahkûm bırakılması*” kabul edilemez bir durum olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁵ Yöneticiler, yeni idarenin halk tarafından benimsendiğine de dikkat çekerek merkezi hükümetin takdirini ve desteğini sağlamaya çalışmıştır. Örneğin; Manastır valisi “*meşrutiyetin ilanının her tarafta bir şükran havası*” yarattığını bildirerek devlet dairelerinin her ne kadar kendine düşen işleri layıkıyla yapmaya çalışsa da yıllık gelirlerin masrafları karşılayamadığına dikkat çekmiştir. Özellikle temizlik ve imar işlerinde geri kaldığından meşrutiyet idaresinin buna bir çözüm bulması hususunda ısrarlı davranılmıştır. Hatta iddialara göre Selanik ve İzmit’in içinde bulunduğu bir takım gelişmiş bölgelerin merkez belediye heyetleri rüsûm-ı erbaanın hazineye aktarılmasına karşı çıkmış ve hazineye aktarılması gereken meblağları teslim etmemiştir.¹⁰⁶ Meşrutiyet idaresi dâhilinde merkezi hükümete yapılan yoğun talepler, Maliye Nezareti’nin de vilayetler lehinde görüş bildirmesini sağlamıştır.¹⁰⁷ Nitekim rüsûm-ı erbaanın tamamen belediyelere devredilmesi için çıkarılan kanun sadarete sunulmuş ve 1909 itibarıyla düzenlenen bütçe planlamasında bunlara yer verilmemiştir.¹⁰⁸ Karar başlangıçta Erzurum, Ankara, Sivas, Manastır vilayetleri ve İzmit mutasarrıflığı gibi yoğun talepte bulunan bölgelere bildirilmiştir. Alınan kararda dört vergi kaleminin yanı sıra gaz deposu vergisi de belediyelere devredilmiştir. Fakat bazı bölgelerde içinde bulunulan mali buhrandan dolayı usulsüzlükler de yapılabilmektedir. Örneğin; Erzurum vilayeti idarecileri tuzdan vergi alınmaması gerektiği halde araba ve katır yüklerinden duhuliyeye vergisi almıştır. Bu ise

¹⁰⁴ CDA. DH.MKT. 1308/12-21, 28 Za 1326 (22 Aralık 1908).

¹⁰⁵ CDA. DH.MKT. 2692/37-2, 8 Ra 1327 (30 Mart 1909). Trabzon idare meclisinin Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği taleptir.

¹⁰⁶ CDA. DH.MKT. 1308/12-2, 16 Za 1326 (10 Aralık 1908).

¹⁰⁷ CDA. DH.MKT. 1308/12-4, 4 Z 1326 (28 Aralık 1908).

¹⁰⁸ CDA. DH.MKT. 1308/12-7, 26 Z 1326 (19 Ocak 1909).

Muharrem Kararnamesi hükümlerine uymadığından Duyun-u Umumiye idarecilerinin tepkisine sebep olmuştur.¹⁰⁹ Dolayısıyla alternatif çözüm arayışına giren yerel idareciler, yanlış uygulamalara başvurarak kanuna aykırı davranma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Buna karşın bazı belediyeler de ek gelir sağlamak için birtakım yatırımlara müracaat etmiştir. Bunlardan Denizli belediyesi, rüsümü erbaa ile birlikte tahsil edilen mevcut vergilerin masrafları karşılayamaması üzerine kavak ve söğüt gibi satış amaçlı ağaçlar ekmiştir. Ayrıca belediye, kentin hareketli bölgelerine mağaza, dükkân ve gazino inşa ederek bunları açık arttırma yoluyla kiralayarak da gelir elde etmeye çalışmıştır. Buna rağmen belediyenin bütçe krizi aşılammıştır. Zira belediyeye ait vergilerin toplanmasında ve kanunların uygulanmasında bile birçok zorluk yaşanmaktaydı.¹¹⁰ Kudüs belediyesi ise yabancı şirketlere kentin su ikmali için imtiyazlar vererek beledi hizmetleri yerine getirmeye çalışmıştır.¹¹¹

Meşrutiyet idaresindeki bürokratlar belediyelerin şartlarının iyileştirilmesi için çeşitli görüşler öne sürerek mevcut sorunların üstesinden gelmek istemişlerdir. Bunlardan biri de dönemin kaymakamlarından Bedii Nuri'dir. Bedii Nuri, Mülkiye dergisinde yayınladığı *Belediyelerimiz* adlı yazısında bu hususlara geniş yer vermiştir. Bedii Nuri'ye göre taşra belediyelerinin başlıca sorunlarından biri 40.000 nüfus esasına dayalı belediye dairesi sayısının belirlenmesi usulüydü. Zira bu usul birçok yerde uygulanmadığı gibi uygulandığı yerlerde de fazladan memur istihdamı ve maaş ödemelerine sebep olmaktaydı. Hatta İstanbul'daki yirmiye yakın daire sayısı bile etkin bir şekilde çalışmamıştı. Bu yüzden kanunun değiştirilerek "*her kırk bin nüfusa bir daire*" yerine "*büyük şehirler birden fazla daireye taksim olunur*" şeklinde kanun çıkarılarak sadece mali ve fiziki durumu müsait olan vilayetlerde birden fazla daire usulüne gidilebilirdi. Bu vilayetlerden Halep, örnek verilen bölgelerden biridir.¹¹² Yine belediye memurlarının Avrupa'yı gezmiş görmüş ve şehircilik alanında bir deneyim elde etmiş kişilerden seçilmesinin yararlarına da değinilmiştir. Bedii Nuri, belediye gelirlerinin arttırılması ve kentlerin kalkınması için mevcut sanayi mektepleri ve ıslahanelerin elden geçirilerek üretim yapmalarının sağlanması

¹⁰⁹ CDA. DH.MKT. 1308/12-12, 14 Ra 1327 (5 Nisan 1909).

¹¹⁰ Yasemin Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli*, s. 161-163.

¹¹¹ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs*, s. 171.

¹¹² Her 40.000 nüfusta bir belediye dairesi esaslı uygulama Diyarbakır vilayetinde de hayata geçirilmiştir. Fakat uygulamada çıkan aksaklıklar ve mevcut gelirlerin iki daireyi idare etmemesinden dolayı kısa bir süre sonra tek daireli sisteme geçilmiştir. Diyarbakır belediyesi için bkz. Şeyhmus Bingül, "Osmanlı Devleti Döneminde Diyarbakır Belediyesi", Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır, Ed.: İbrahim Özcoşar vd., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 381-402. Diyarbakır'daki nüfus artışı ve demografik yapısı içinse bkz. Kazım Kartal, "Tanzimat Sürecinde Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: Oktay Bozan vd., Cilt:1, Manas Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 191-225.

gerektiğini savunmuştur. Buna örnek olarak da Kastamonu vilayetini vermiştir. Buradaki sanayi mektebinde kenevir mamullerinin arttırılması, ağaçtan oyma ve süs eşyalarının üretilmesini önermiştir. Bedii Nuri, belediyelerin vazifelerinin de gözden geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Zira bu şekilde bütçe yetersizliğinden dolayı belediyelerin zorunlu hizmetleri bile yerine getiremediği aşıkardı. Bu yüzden gelirlerin arttırılması ve belediye vazife tanımı ile memur sayısının ona göre belirlenmesi elzemdi.¹¹³

Meşrutiyet idaresinin bir yönetim bilimcisi olarak Bedii Nuri'nin ortaya attığı görüşlerin hayata geçirilmesi ise uzun soluklu ve yoğun mesai gerektiren bir husustu. Bedii Nuri'ye göre bir Mülkiyelinin görevleri Meşrutiyet fikrini yerleştirmesi, görev yaptığı yerde eşrafın nüfuzunu kırması ve mali, hukuki, beledi alanda iyi iş yapmasıydı. Nitekim Bedii Nuri'ye göre Osmanlı memleketlerinde en çok ihmal edilen mesele belediye işleriydi. Hatta Bedii Nuri bu hususta oldukça iddialı görüşler ileri sürmüştür. Buna göre İstanbul'daki Şehremanet'i Sultan Abdülhamid'in ve taşradaki belediyeler de valilerin bir nevi arpalığı konumundaydı. Turistlerin asayıştan dolayı memlekete uğramaması bir gerçek olsa da asıl mesele ilgisizlik olarak açıklanmıştır. Bu hususta Bedii Nuri, kaplıcaları örnek göstererek bunların ulaşım olanaklarının sağlanmasıyla turizme açılmasını dahi önermiştir.¹¹⁴ Yine bir diğer Meşrutiyet bürokrati olan Ahmed Macid de Şark vilayetlerindeki belediyeler için “*zümriü-dü anka kuşu gibi ismen var olan kurumlar*” tabirini kullanarak belediyelerin güçsüzlüğüne dikkat çekmiştir.¹¹⁵

Yerel gelirler itibariyle hazine bütçesini tahkim eden rüsûm-ı erbaanın belediyelere terkinde dair karar, bütün girişimlere rağmen bir çıkmaz içerisinde kalmıştır. Kanun taslağı oluşturulup bir sonraki senenin bütçe planlamasına dâhil edilmese de nihai onay merciinden bir türlü olumlu cevabın gelmemesi bu süreci uzatmıştır.¹¹⁶ Bunlardan zebhiye rüsûmunun miktarı arttırılarak 1913'te çıkarılan bir kanunla toplamının belediyelere aktarılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁷ Yine belediyeler tarafından tahsil edilen duhuliyeye resmi yolsuzluklara sebebiyet verdiği gerekçesiyle II. Meşrutiyet döneminde kaldırılmış fakat daha sonra tekrar konmuştur.¹¹⁸ Hayvan, kantar ve kileyle ilgili vergilen toplanma usulü ve kullanımına dair tartışmalar Meclis-i Mebusan'da dahi yer edinmiştir. 1914'te çıkarılan Rüsûm-ı Belediye Kanunu'na göre belediyeler tarafından umumi mezbahalar tesis edilinceye kadar koyun ve keçiden üçer kuruş, kuzu ve oğlaktan birer buçuk, danadan altı, sığır ve canavardan dokuz, deve ve

¹¹³ Bedii Nuri, *a.g.m.*, s. 178.

¹¹⁴ Nuray E. Keskin, “Yönetim Olgusu Üzerine 1909 Tarihli Bir Makale: “Sosyal Bilimler ve Yönetim Bilimi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 5/12, 2010, s. 190.

¹¹⁵ Ahmed Macid, “Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat”, *Mülkiye*, 1/9, 24 Haziran 1325 (7 Temmuz 1909).

¹¹⁶ CDA. DH.MKT. 1308/12-15, 29 M 1327 (20 Şubat 1909).

¹¹⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 1994.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, 192.

mandadan ise on beşer kuruluş alınıp yarısının belediyelere diğer yarısının ise vilayetlere devredilmesine karar verilmiştir.¹¹⁹

1915'te çıkarılan başka bir kanunla belediye dairelerinin emlak, temizlik ve aydınlatma gibi vergi gelirleri yeniden düzenlenmiş ve üsûm-ı erbaanın eskiden olduğu gibi tahsiline karar verilmiştir. Bütün bu düzenlemeler, belediyelerin muhtaç olduğu taleplerden uzaktı. Zira başlıca vergi kalemleri itibarıyla bir önceki düzenlemelere atıfta bulunularak hareket edilmesi yenilikten öte bir karmaşaya sebep olmuştur. Böylece genişleyen beledi hizmetler karşısında imkanlar daralmış ve belediye gelirleri de azalmıştır. I. Dünya Savaşı ve seferberliğin de etkisiyle Osmanlı Devleti'nde belediyelerle ilgili kanuni düzenlemeler yerine oturtulamamış ve uygulamada boşluklar devam etmiştir.¹²⁰ Vergi hususu dönemin gazetelerine de yansımış ve belediyeyle ilgili hususlar "dâhili işler adına karşılaşılan en büyük yığınlardan biri" olarak görülmüştür.¹²¹ Hatta Cumhuriyet Türkiye'sinde TBMM'de kantar ve kileye dair "alındığı tarihten beri şikâyete mevzu olmuş ve bu yüzden memleketin her tarafında binlerce davanın meydana gelmesine sebep olmuş" şeklinde bir yorum dahi yapılmıştır.¹²² Dolayısıyla mevcut sorunlardan dolayı Osmanlı'daki hiçbir belediye, 20. Yüzyıl Türkiye'sine parlak bir gelenekle devredilememiştir. Belediyelerin sağlam bir usule dayalı bir gelenek yaratmaması ve özerk bir gelişme göstermemesinde devralınan mirasın maddi temelinin zayıflığı büyük bir rol oynamıştır.¹²³ Cumhuriyet dönemi başında bu hususa dikkat çekilmiş ve belediyelerin gelir yoksunluğu ticaret ve sanayinin gelişmemesine bağlanmıştır.¹²⁴ Böylece Osmanlı Devleti, kent kalkınmasının lokomotif vazifesindeki belediyelere dair sistematik bir usul geliştirmedeğinden arzu edilen verim alınamamış ve kentlerin modernizasyonu büyük ölçüde sekteye uğramıştır.

Sonuç

19. yüzyılın modern hukuk devleti gereklerinden biri olarak Avrupa'dan da esinlenilmesi sonucu kentlerin fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hayata geçirilen Osmanlı belediyeleri bir bütün olarak aynı etki ve

¹¹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimai Fevkalade), Cilt:2, 15 Temmuz 1330 (1914), s.629-639.

¹²⁰ Murat Küçükkuşurlu, *a.g.e.*, 124-127.

¹²¹ İbn'ül-Ziya, "İcmail-ı Dahili (Belediye ve Mebusan İntihabatı)", *İstisare*, 1/3, 4 Eylül 1324 (17 Eylül 1908).

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, "İstanbul Mebusu HüseyinBeyin Belediye Vergi ve Resimleri Kanununun Yirminci Maddesinin Tadiline Dair (2/46) Numaralı Teklifi Kanunisi ve Ticaret, Dahiliye Müşterek Encümeni Mazbatası", *Kanunlar Dergisi*, Cilt:6, TBMM 106 No'lu Komisyon Raporu, 14.05.1928, s. 32.

¹²³ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 192.

¹²⁴ Ahmed Cevdet, "Belediyeler ve Vilayet", *İctihad*, Numara:260, 15 Eylül 1928.

düzende faaliyet gösterememişlerdir. Modernleşmenin ana merkezi olan İstanbul'dan başlatılan modern belediyeçilik faaliyetleri bir süre sonra tüm ülke topraklarında hayata geçirilmeye çalışılsa da kentlerin siyasi, coğrafi, ekonomik ve sosyal durumları belediyeçilik faaliyetlerinin niteliğini büyük ölçüde belirlemiştir. Söz gelimi taşra belediyeçiliği, ticaret ve sanayi ile gelişmiş iç bölgelerdeki birkaç merkezle birlikte daha çok liman kentleriyle özdeşleşmiştir. Fakat nizamnamelerin Osmanlı'daki bütün idari birimlerde belediyeler kurmasını kapsamaması, mevcut sorunlardan dolayı, ülkenin büyük bir kısmında belediyelerin yoksun birer kurum olarak ismen var olmaları sonucunu doğurmuştur.

19. yüzyılın Osmanlı ve dünya tarihi açısından önemi her türlü modernleşme ve sanayileşmeye açık olmasıydı. Bu dönem aynı zamanda imparatorlukların dağılma sürecidir. Göçler, çarpık kentleşme ve salgın hastalıklar kanunların geniş yetkilerle donattığı belediyelere daha büyük sorumluluklar yüklemiştir. Devletin içinde bulunduğu mali buhranlar ve siyasal koşullar belediyelerin etkin çalışabilmesini engellemiştir. Büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan savaşlar, hazine gelirlerinin bir kısmına dış borçlar karşılığında el konulması ve muktadir yönetici ile memur yoksunluğu bu engelleri doğuran ve pekiştiren hususlardır. Nitekim bu çalışmaya mevzubahis edilen rüsum-ı erbaa gelirleri hazine ve belediyeler arasında taksim edilerek idare edilmeye çalışılmıştır. Bu vergilerin gelirleri taşra kentlerinde sağlık, temizlik, eğitim, dini işler, sosyal devlet tanımına giren yardımlar ve olağanüstü harcamalar için kullanılmaktaydı. Tarım ve hayvancılık temelli bir iktisadi yapıya sahip kentlerin bu vergiler dışında çeşitli gelirleri olsa da bunlar mevcut ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğu için belediyeler bu dört vergi kalemine büyük ölçüde ihtiyaç duymuştur. Fakat merkezi devletin mali durumu ve vilayetlerin iç bütçe sorunları ihtiyaçların karşılanmasını imkânsız hale getirdiğinden taşra belediyeleri, tam da kurumsallaşma dönemi olan 19. yüzyılın son çeyreğinde, sayısız şikâyet ve taleple rüsum-ı erbaa hususunda düzenlemeler yapılmasını istemiştir. Merkezi hükümet ise hem hazinedeki açığın artışıyla engellemek hem de verilecek kararların emsal teşkil etmemesi için bu talepleri reddederek yerel yönetimlerin içinde bulunduğu çıkmazın daha da derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Osmanlı belediyeçiliğinin büyük bir kısmına dair yapılan *“etkisiz ve işlevsiz kurumlar”* yorumunun bu çalışmada da söz konusu durumlar itibariyle biraz daha görünür kılınmaya çalışıldığını belirtmek mümkündür.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA./Eski BOA.)

- Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 255/19103
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 310/23244
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 370/27707
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 523/39168
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 624/46799
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 777/58268
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 1172/87871
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 1494/11204.
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 478/2
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 534/20
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 579/45
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 669/31
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 877/51
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1308/12
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1400/50
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1440/108
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1518/83
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1528/41
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1546/1
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1551/97
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1553/55
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1564/22
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1565/90
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1579/33
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1620/107
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1696/34
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1724/31
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1727/96
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1734/19

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1775/146
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1787/104
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1801/2
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2088/95
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2203/65
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2286/22
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2598/23
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2692/37
İrade Maliye (İ.ML),5/28
Şura-yı Devlet (ŞD.), 352/48
Şura-yı Devlet (ŞD.), 698/15
Şura-yı Devlet (ŞD.), 1345/15
Şura-yı Devlet (ŞD.), 1706/51
Şura-yı Devlet (ŞD.), 1885/7
Şura-yı Devlet (ŞD.), 2269/4
Şura-yı Devlet (ŞD.), 2274/10
Şura-yı Devlet (ŞD.), 2281/18
Şura-yı Devlet (ŞD.), 2775/25

Sürelî Yayınlar

İctihad, Numara:260, 15 Eylül 1928.

İstişare, 1/3, 4 Eylül 1324 (17 Eylül 1908).

Mülkiye, 1/5, 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909)

Mülkiye, 1/9, 24 Haziran 1325 (7 Temmuz 1909).

Servet-i Fünûn, 7/158, 10 Mart 1310 (22 Mart 1894).

Meclis-i Mebûsan ve TBMM Cerideleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimai Fevkalade), Cilt:2, 15 Temmuz 1330 (1914).

TBMM Zabıt Ceridesi, *Kanunlar Dergisi*, Cilt:6, TBMM 106 No'lu Komisyon Raporu, 14.05.1928.

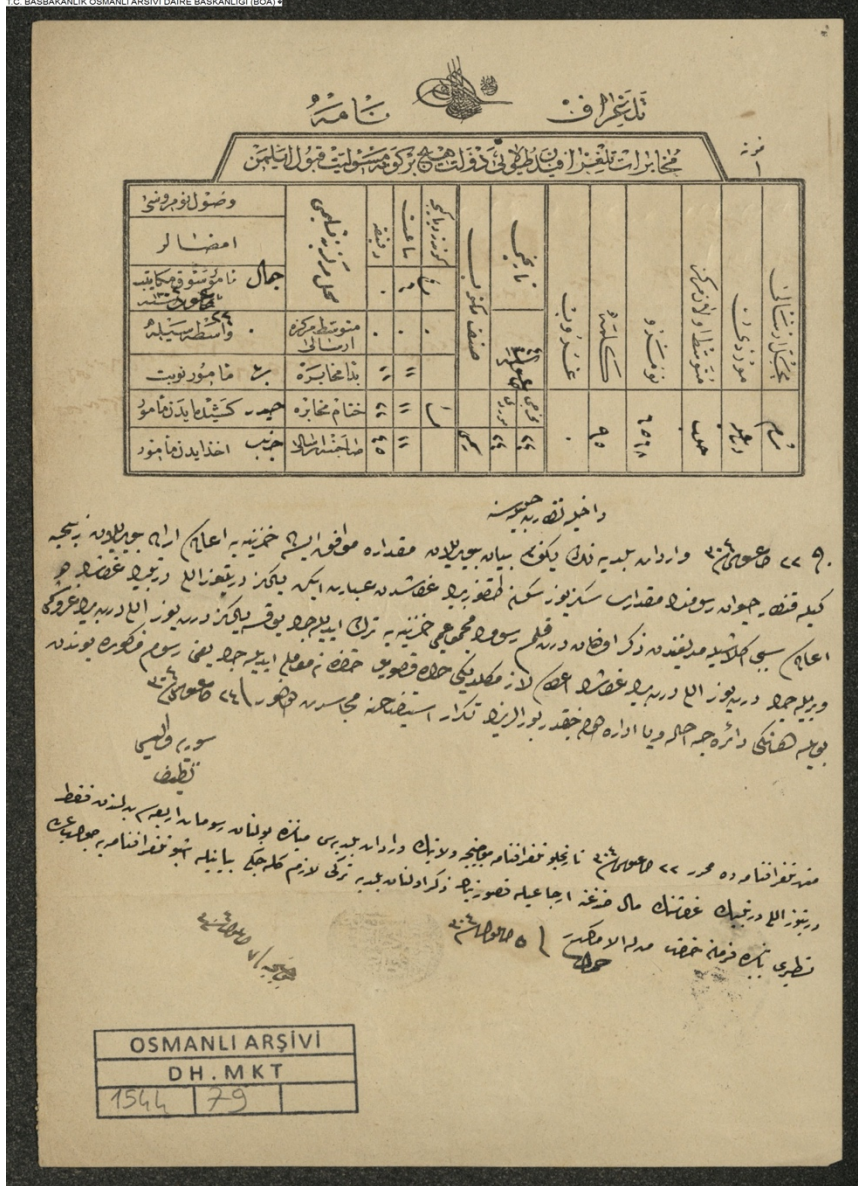
Araştırma ve İncelemeler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKYILDIZ, Ali, “Şehremini”, *TDV İA*, Cilt: 38, 2010, s. 459-461.
- ANASTASSIADOU, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- AVCI, Yasemin, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.
- AVCI, Yasemin, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.
- AYDIN, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, 15, 2004, s. 185-207.
- BİNGÜL, Şeyhmus, "Osmanlı Devleti Döneminde Diyarbekir Belediyesi", *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: İbrahim Özcoşar vd., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 381-402.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- DEMİRCİ, Kürşat, “Hayvan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, 1998, s. 81-85.
- GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2015, s. 181-199.
- GÜRAN, Tevfik, *Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- GÜRBOĞA, Nurşen, “Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)”, *ÇTTAD*, VII/16-17, 2008, s. 165-185.
- GÖLEN, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf, “Dellal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1994, s. 145-146.
- KALLEK, Cengiz, “Hisbe”, *TDV İA*, Cilt: 18, 1998, s. 133-143
- KALLEK, Cengiz, “Kantar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, 2001, s. 317-320.
- KALLEK, Cengiz, “Kile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, 2002, s. 568-571.
- KALLEK, Cengiz, “Şinik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:39, 2010, s. 169-170.

- KARTAL, Kazım, “Tanzimat Sürecinde Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: Oktay Bozan vd., Cilt:1, Manas Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 191-225.
- KESKİN, Nuray E., “Yönetim Olgusu Üzerine 1909 Tarihli Bir Makale: “Sosyal Bilimler ve Yönetim Bilimi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 5/12, 2010, s. 181-200.
- KOÇ, Bekir, “Mithat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç*, 18, 2004, s.407-415.
- KOÇ, Bekir, “Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Mithat Paşa”, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4, 2017, s. 55-69.
- KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, *Erzurum Belediye Tarihi 1*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- ŞİMŞEK, Rasim, *Trabzon Belediye Tarihi I: Osmanlı Dönemi*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1993.
- OKTAY, Tarkan Oktay, “Tanzimat Dönemi İstanbul’da Bir Belediye Örgütlenmesi Örneği: Altıncı Daire-i Belediye”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Öneri*, 15/4, 2001, s. 157-166.
- OKTAY, Tarkan, “Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Yayına Hazırlayanlar: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 119-156.
- ORTAYLI, İlber, “İstanbul’un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi*, 10/2, 1977, s. 77-97.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 3/1-3, 1982, s. 137-148.
- ORTAYLI, İlber, “Belediye”, *TDV İA*, Cilt: 4, 1992, s. 398-402.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Yayına Yönetmeni: Cengiz Özdemir, Cilt:1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2014.

EKLER:

Rüsûm-ı Erbaa ile İlgili Suriye Vilayetine Yapılan Bildirim (CDA)

Şam'da Kurulan Belediye Dairesi (Servet-i Fünûn)

